

Н. В. Глінка,

Національний технічний університет України «Київський Політехнічний Інститут», м. Київ

КОМУНІКАТИВНА ПРИРОДА ПОРОДЖЕННЯ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ

Дане дослідження присвячене актуальним питанням сучасної лінгвістики, зокрема, комунікаційній основі творення художнього тексту. У статті представлені точки зору сучасних мовознавців на природу породження твору. Розглянуті основні етапи мовно-мисленнєвої діяльності автора у процесі створення тексту, доведено, що літературний процес діалогічно спрямований і діалогічно структурований.

Ключові слова: комунікативна стилістика, автор, читач, породження, текст, комунікант.

Данное исследование посвящено актуальным вопросам современной лингвистики относительно коммуникативной природы создания художественного текста. В статье представлены точки зрения современных ученых-филологов, рассмотрены основные этапы языко-мыслительной деятельности автора в процессе создания произведения, а также рассмотрены диалогическая ориентация и диалогическая структурированность литературного процесса.

Ключевые слова: коммуникативная стилістика, автор, читатель, коммуникант, порождение, текст.

This study focuses on topical issues of modern linguistics relatively communicative nature of the literary text creation. The article presents some scholars' points of view, the main stages of linguistic mental activity in the making of the literary text. Also we considered dialogic orientation and dialogic structure of literary process.

Key words: communicative stylistic, author, reader, communicant, creation, text.

Постановка проблеми. У сьогоднішній час постає нове зацікавлення комунікаційною функцією мистецтва, питаннями пізнання досвіду мистецтва інших культур, досвідом розуміння, яке завдяки посередництву мистецтва назагал та літератури зокрема може стати доступним, не зважаючи на часову віддаленість і відчуженість. Актуальними постають питання циркулярності літературної комунікації та її діалогічного характеру.

Як творець завжди є і реципієнтом у момент, коли він розпочинає писати, так само й інтерпретатор мусить спершу увійти в гру як читач, коли він хоче вступити у діалог літературної традиції. Діалог складають не тільки двоє співрозмовників, але й взаємна готовність пізнавати і визнавати іншого в його інакшості. Це справджується, коли цей інший, репрезентований текстом, вже не промовляє до нас безпосередньо. Літературне розуміння стає діалогічним тільки там, де «шукають і визнають альтернативність тексту перед горизонтом власних сподівань, де не роблять спроб наївного передчасного злиття горизонтів і де власний досвід корегує і поширює досвід іншого» [5, с. 287]. Пізнання і визнання діалогічності літературної комунікації наштовхується на проблему альтернативності: між творцем і реципієнтом, між минулим текстом і сучасністю реципієнта, поміж різними культурами.

У зв'язку з розвитком різних напрямів у комунікативній стилістиці тексту слід надати найважливіші значення літературної комунікації: так, текстовою діяльністю є система дій, що об'єднує знання та компетенції для створення тексту, а також можливостей його сприйняття. Оскільки текст є формою комунікації, відповідно і текстову діяльність можна розглядати як мовленнєвий різновид комунікативної діяльності.

У сучасній філологічній науці існують численні підходи до інтерпретації комунікативних рівнів літературного тексту. Так, М. Бахтін називає літературний твір ланкою у ланцюгу мовленнєвого спілкування. Як і репліка діалогу, «він пов'язаний з іншими творами – висловлюваннями: і з тими, на які він відповідає, і з тими, які відповідають на нього; водночас, подібно до репліки діалогу, він відокремлений від них абсолютними межами зміни мовленнєвих суб'єктів» [1, с. 311]. Тобто, літературний текст передбачає численність як реципієнтів, так й інтерпретацій – «реплік» адресатів.

Слід зауважити, що невід'ємною ознакою літературного твору у комунікаційному аспекті є його завершеність. Не цілісність чи закінченість, а саме завершеність, що передбачає можливість відповіді на нього, тобто відповідного розуміння. Завершеність літературного твору зумовлюється авторським задумом, мовленнєвою волею автора та композиційно-жанровими формами. Сучасні науковці (Н.С.Болотнова, М.Н.Кожина, В.А.Кухаренко) визначають це як «процес первинної комунікативної діяльності, що заснований на знанні категорій та факторів текстотворення (лінгвістичних та екстралінгвістичних, суб'єктивних та об'єктивних)» [2, с. 164-165]. Це відповідає відомим етапам риторичного канону, що включає інтенцію (намір висловлення), диспозицію (розміщення елементів), елокуцію (відбір кращих засобів), меморію (запам'ятовування) та акцію (саме повідомлення).

Стосовно вторинної текстової діяльності, то вона включає такі етапи: сприйняття, інтерпретація, розуміння. Тобто авторська та читачка діяльності спрямовані на розуміння, в якому інтерпретація є шляхом розуміння засобами аналізу, категоризації та оцінювання. Розуміння також пов'язане з усвідомленням концептуального авторського світогляду, його інтенцій, асоціацій, інформаційним словником. Так, на етапі породження тексту найважливішою є асоціативна діяльність. Вона породжує програму тексту, його змістове розгортання мовними засобами, які разом з композиційними, логічними і графічними засобами зумовлюють сприйняття тексту читачем. На етапі вторинної комунікації найважливішою стає регулятивність тексту, тобто такі засоби і структури, що керують пізнавальною діяльністю читача, стимулюють його асоціації, завдяки яким свідомість читача продукує змістове розгортання тексту.

З точки зору мовної особистості автора, текст є продуктом його мовно-мисленнєвої діяльності, фрагментом його мовної картини світу. З точки зору ж читача, текст – це об'єкт пізнавальної діяльності, який має

комунікативно і концептуально виразну інформацію, репрезентовану лінгвістично та екстралінгвістично. Обидва аспекти комунікації (породження й сприйняття тексту) засновані на мовних компетенціях автора та читача. Мова ж тут є універсальним засобом, кодом, що забезпечує комунікацію.

Закономірність розвитку в літературній діяльності комунікативної ситуації значною мірою зумовлює процес породження висловлення, який спрямований на створення певної матеріальної знакової структури (літературного твору), призначеної для зміни уявлень читача про існуючу мовленнєву ситуацію і можливу мотивацію тих або інших ментальних, комунікативних або соціальних дій. Це, зазвичай, є дія, усвідомлена автором, що здійснюється відповідно до певних його інтенціональних настанов і має властивості будь-якої усвідомленої діяльності, тобто проходить стадії задуму, планування і реалізації.

Процес породження літературного тексту автором не є автономною і самодостатньою дією, бо має інтерактивні властивості і спрямований на сприйняття іншим комунікантом. Тому і сам процес, і його результат – текст – організований з урахуванням очікуваних і запланованих інтерпретацій у рамках єдиного діалогу. Необхідно зазначити, що в такому разі процеси, спільні як для породження, так і для розуміння текстів, мали б бути симетричними в обох напрямках.

Так, автор повинен зіставляти план з концептуальним змістом і зміст з жанровою формою, а читач зіставляє поверхневі структури (тобто жанр) із змістом, і зміст – з планом. Звичайно, нереально стверджувати, що читач приходить до тих же задумів та інтенцій, від яких відштовхувався автор. Реципієнт може прийти до абсолютно несподіваної інтерпретації тексту. До того ж породження включає більшу кількість виборів і рішень, які потребують великих ресурсів і уваги, ніж сприйняття [6].

У процесі породження тексту можна виділити, принаймні, чотири стадії основного процесу: планування, осмислення, розробка і реалізація. Протягом стадії планування автор зосереджує увагу на задачах тексту як кроку до особистої, соціальної або когнітивної мети. Вибирається тип тексту і встановлюються кореляції між різними компонентними стадіями плану і основними критеріями процесу породження. Для позначення цих кореляцій використовується термін «релевантність»: знання і висловлення, таким чином, не неминуче релевантні, а релевантні відповідно до поставленої задачі [3; 4].

У стадії осмислення активізуються центри, які спеціалізуються на пошуку і розробці когнітивного змісту. За основу задуму береться певна модель ситуації, отримана в попередній пізнавальній діяльності. Така згорнута модель визначає головний предмет повідомлення, тобто фабульну основу. Але вона реконструюється відповідно до комунікативної задачі, іншими словами актуалізуються ті її елементи, які є найбільш істотними для реалізації.

Стадії планування і осмислення знаходяться за межами лінгвістичних систем. Первинним матеріалом для створення тексту є певні форми знань: концепти, відношення, образи, стани (минулі, теперішні, можливі), емоції, бажання тощо. Кореляції цих форм між собою і з виразами природної мови здійснюються в процесі пошуку, перевірки і встановлення зв'язків. Ця стадія розробки відповідає за детальну внутрішню організацію концептуальних структур та їх відношень.

Поверхневі структури тексту потребують не простого перенесення цих утворень в систему лінгвістичних знаків, а їх попередньої обробки. По-перше, необхідний відбір тих концептів, які є релевантними для автора в певній комунікативній ситуації. По-друге, треба перебудувати нелінійну структуру концепту у лінійну ментальну. По-третє, маючи суб'єктивну природу внутрішньої картини світу автора, концепти потребують певної об'єктивізації та уніфікації відповідно до комунікативних правил. Це зумовлено необхідністю бути зрозумілим і диктує відбір таких засобів, які викликали б у адресата адекватну цілям комунікації поведінку, а для цього важливим є урахування характеристик партнера комунікації – читача: його досвіду, рівня знань, емоційного стану, мотиваційної спрямованості і тому подібне. Таким чином, ще на стадії попереднього формування смислових структур виявляються діалогічні характеристики породження висловлення як комунікативної дії. У зв'язку з цим виникає слушне запитання: яким чином і виходячи з яких передумов автор формує смислові структури, релевантні для читача, і яким чином він визначає здібність читача до сприйняття тих поверхневих структур, у яких ці смисли актуалізуються?

Навіть у безпосередньому діалозі, коли комуніканти знаходяться в мовленнєвому контакті, неможливо точно визначити ні індивідуальних властивостей партнера по комунікації, ні адекватності його сприйняття. Навіть за наявності зворотного зв'язку у вигляді висловлення у відповідь або у вигляді некомунікативної дії, важко визначити істинні мотиви і інтенції індивіда і те, до якої міри вони визначаються мовними діями інших комунікантів. Тим складніше ідентифікувати адекватність сприйняття писемних текстів. Але той факт, що сприйняття художніх текстів як процес комунікації, в основному, є успішним, дозволяє зробити висновок про певний рівень універсалізму в навичках і знаннях партнерів по комунікативній ситуації.

Як і сприйняття, породження тексту має свій відповідний поріг завершення. Звичайно, автор може нескінченно переглядати і доповнювати свій текст. Але щоб зупинитися в певний момент, автор повинен орієнтуватися на запланований ефект тексту на аудиторію. Проте зафіксувати наявність цього ефекту можна лише в тому випадку, якщо автор тексту планував викликати певні спонукання до здійснення дій або появи змін у поведінці аудиторії, які можуть бути зафіксовані органами чуття. Це можливе тільки в процесі безпосереднього мовного контакту з аудиторією. Під час породження писемного тексту важливі інші критерії, оскільки аудиторія може бути відокремлена від продуцента як в просторі, так і в часі. Тому процес припинення породження тексту логічніше пов'язувати не з реакцією аудиторії на нього, а з рівнем реалізації задуму і плану автора. Тобто текст можна вважати завершеним в той момент, коли концептуальні структури і спільні знання перероблені в смислові структури і актуалізовані в матеріальних знаках – художньому тексті.

Розглянувши основні особливості процесів породження художнього тексту, ми можемо зробити такі **висновки**:

1. Процес породження художнього тексту є комунікативною дією.
2. Процес породження орієнтований на створення певної матеріальної знакової структури, призначеної для сприйняття партнером по комунікативній ситуації (читачем).
3. Отримуваний в процесі породження текст організовується так, аби в процесі сприйняття в свідомості читача генерувалися певні мисленнєві смисли, які в процесі розуміння змінили б його концепти і структури спільних знань і, можливо, стали б причиною виникнення певних комунікативних або соціальних інтенцій.
4. Процес породження тексту є дією свідомою, планованою і цілеспрямованою.
5. Породження тексту як творчий процес, що потребує залучення певного набору знань і компетенцій, ґрунтується на стратегічних законах формування концептуальних структур і спільних знань.
6. Породження тексту є процесом регульованим інтенціями автора.
7. Породження художнього тексту – процес діалогічно спрямований і діалогічно структурований, який припускає наявність діалогічних відношень як при сприйнятті, так і в межах самого процесу породження.

Література:

1. Бахтін М. М. Висловлювання як одиниця мовленнєвого спілкування // Слово. Символ. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст./ за ред. М. Зубрицької. – Львів: НДІЦ «РАС», 1996. – С. 310-322.
2. Болотнова Н. С. К вопросу о понятии «когнитивный стиль языковой личности» // Вестник ТГПУ. – № 10 (125), 2012. – С. 164-168.
3. Колшанский Г. В. Коммуникативная функция и структура языка / Г. В. Колшанский. – М. : Наука, 1984. – 176 с.
4. Новиков А. И. Лингвистические и экстралингвистические элементы семантики / А. И. Новиков // Аспекты общей и частной лингвистической теории текста. – М. : Наука, 1982. – С. 43-52.
5. Яусс Г. Р. Діалогічне розуміння у літературній комунікації / Г. Р. Яусс // Слово. Символ. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст./ за ред. М. Зубрицької. – Львів : НДІЦ «РАС», 1996. – С. 287-293.
6. Beaugrande, R. de. Text, Discourse, and Process. Toward a Multidisciplinary Science of Text. – London and N.Y. : Longman Alex Publishing Corporation, 1980.